

LA TÈCNICA DEL MOSAIC HIDRÀULIC I EL MODERNISME

Jaume i Joan Ramon Rosell

El present treball, a càrrec de Jaume i Joan Ramon Rosell, ens porta, de manera retrospectiva, en la tècnica i la història del mosaic hidràulic, que coincidí amb la industrialització a casa nostra. Els avantatges i desavantatges envers d'altres materials, tant moderns com antics (opus tessellatum, gresos policroms), fins arribar als moderns terratzos, són explicats amb detall.

Entenem per mosaic hidràulic un dels productes que serveix per a revestir superfícies, generalment emprat com a paviment d'interiors. El mosaic hidràulic està compost de rajoles de morter de ciment hidràulic, emmotllades i premsades, formades per distintes capes de material, de les quals la superior, apta per a ser trepitjada, presenta un fi acabat, sovint amb dibuixos que formen conjunts de geometria regular.

Cada una de les peces del mosaic s'anomena, doncs, rajola hidràulica, i, si és quadrada, cairó hidràulic. Tradicionalment, però, quan el ram de la construcció parla de mosaic, pot fer referència al conjunt del paviment o a cada una de les peces que el formen.

Les rajoles que componen el mosaic poden ser de formes, colors i dibuixos diferents.

El format de rajola més corrent és el quadrat de 20 cm de perfil, si bé també n'hi ha de més petits i de més grans, que poden arribar fins a 40 cm. N'hi ha d'altres que tenen formes hexagonals, octogonals, etc.. Generalment, aquestes formes són sempre de polígons regulars.

El Palau de la Música Catalana, un exponent del modernisme.

Les rajoles poden ser d' un únic color uniforme o fer aigües, jaspiats, etc. (que imiten el marbre o el granit); també poden ser de diversos colors alhora, retallats sobre la superfície i formant-ne dibuixos de tota mena.

Els dibuixos de cada rajola, per combinació, poden donar resultats diversos: poden ser pensats per a col·locar-los de manera que el dibuix es repeteixi a cada rajola o bé que permeti de ser combinat amb les rajoles de l'entorn, formant-hi dibuixos més grans.

Quant a la seva estructura interna, cada una de les tres capes que compon la rajola hidràulica té una funció específica. Al damunt, la capa fina formada per una barreja d'arena, pols de marbre, ciment artificial, generalment blanc, i colorant, fa la funció alhora resistent i artística. A sota, el gros, que es compon d'una barreja d'arena i ciment Portland, aproximadament al quatre per ú, constitueix el veritable suport de la rajola. Al bell mig, el brassatge format, si fa no fa, per parts iguals d'arena i ciment, lliga les altres dues capes i s'emmotlla sec, a fi de prendre-les la humitat.

La composició interior, per capes, del mosaic hidràulic, es basa en les antigues normes de bona execució dels revestiments continus, de terra o paret, en les tècniques de l'estesa que prescriuen la superposició successiva de capes diferents, cada vegada més primes i compactes.

Les qualitats tècniques i econòmiques del material propiciaren, durant la primera meitat de segle, una gran difusió a la zona mediterrània i a Amèrica Central i del Sud, allà on les tradicions, la benevolència del clima, l'estructura econòmica o les condicions de mercat, ho feren possible. Avui, l'ús del mosaic hidràulic es troba en un alt grau de recessió en la majoria d'aquests països; a Europa, pràcticament no se n'utilitza. A Catalunya són poquíssimes les obres en les quals se'n fa ús, si bé resten encara alguns petits tallers que en produeixen esporàdicament.

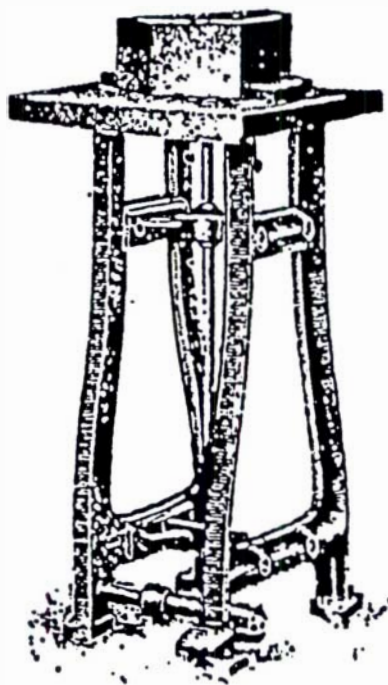
ELS ANTECEDENTS

En el decurs de la història, el món mediterrani ha utilitzat la pedra de tota mena per a obtenir la duresa, la bellesa i les condicions funcionals d'un bon paviment, tant a l'exterior com a l'interior dels espais habitables.

L'opus tessellatum, a base de petites tesselles de pedra o marbre, va ser una de les primeres solucions de paviment. L'opus sectile, a base de trossos poligonals de marbre, constitueix l'antecessor directe de molts paviments medievals i de l'època moderna. Avui encara n'és una tècnica d'ús corrent, com podem comprovar a molts locals públics i privats.

Abans del segle XVIII, a Itàlia, per a imitar amb economia les lloses de marbre, s'inicià la fabricació de rajoles pel procediment anomenat banchetto. Consistia a comprimir, dins d'un motlle i a cops de maça, una una porció de ciment natural humit. Sobre aquesta pasta es col·locava més tard, amb l'espàtula, una altra pasta acolorida que, un cop seca, es polia amb un brunyidor.

L'any 1824, Joseph Aspdin obtenia de la corona anglesa l'autorització per a fabricar artificialment el ciment de propietats hidràuliques. Les innombrables possibilitats del nou material en el ram de la construcció i en el de l'obra pública van propiciar, al cap d'uns quants anys, la seva producció massiva i la confecció d'una gran quantitat de productes amb aquest material. Molts d'aquests pro-

Banc de ferro, que antigament era de fusta, per a fer rajoles pel procediment italià anomenat al banchetto.

ductes imitaven d'altres existents que fins aleshores eren de pedra, de ferro o de ceràmica.

En augmentar considerablement la producció de ciment, el rudimentari banchetto fou substituït per una premsa de cargol, i tot perfeccionant el procés de fabricació s'obtingué una millora considerable de la qualitat i del rendiment de la producció de rajoles de ciment artificial.

El mosaic hidràulic obrí els ulls a la llum, i la seva indústria havia d'arribar a tenir una gran importància en el consum mundial del ciment.

LA POPULARITZACIÓ

La primera data d'establiment industrial que coneixem a Catalunya és la de l'any 1856, quan la casa Bustems & Cia. es dedicà a la fabricació de mosaic hidràulic. Però no va ser fins a finals del segle XIX que es donaren les condicions per a substituir els aleshores comuns paviments interiors a base de ceràmica i també les darreres innovacions de gresos policroms que fabricava Nolla de València i Llevat de Reus, entre d'altres.

La preponderància definitiva del mosaic hidràulic sobre tota mena de paviment, no va arribar fins a l'inici del nostre segle, quan l'activitat constructiva conegué un fort increment. Les causes que motivaren aquesta preponderància foren, entre d'altres, les següents:

- Les qualitats de l'acabat superficial, molt lluent i de fàcil manteniment.

- La idoneïtat tècnica que li conferia el format de la peça, ni massa petit ni massa gros, a l'hora d'absorbir els moviments dels sostres de bigues de ferro, propis de l'època.

Però, sobretot:

- La competitivitat resultant de la facilitat de col·locació, i també de la seva producció.

- La rapidesa de col·locació, ja que les peces eren més grosses que les de ceràmica, i també més fàcils de manipular i anivellar.

- La producció, perquè a més d'assolir rendiments elevats, la instal·lació d'una fàbrica

d'aquesta mena no exigia la inversió inicial de grans capitals, ni una tradició en el coneixement de l'ofici, que es podia aprendre amb facilitat, cosa que permeté una extensa difusió geogràfica de les indústries.

L'esperit d'empresa de l'època va trobar la manera de fer que el mosaic hidràulic esdevingués un paviment de moda:

- Remarcant la qualitat del producte.

- Incorporant-ne dissenys de moda dels millors artistes del moment.

- Accentuant la publicitat d'un producte de prestigi.

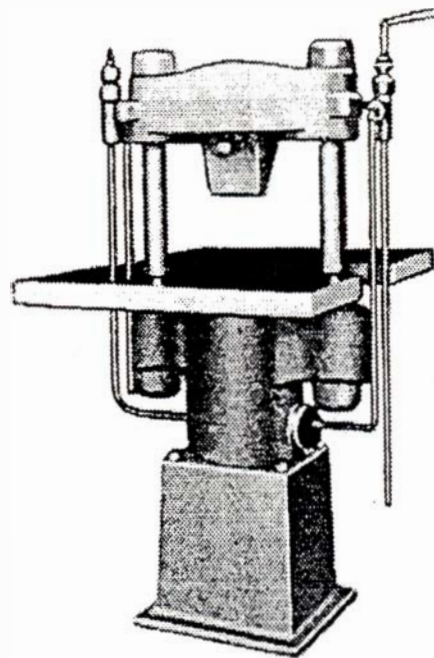
Un nou producte de construcció, una nova tècnica per a l'edificació, acabava de trobar la seva oportunitat; i el seu moment, ja que la primera meitat del segle XX l'acollirà com el primer material de pavimentació per a ambients interiors. Són els temps dels grans tallers de Barcelona: Bustems, Escofet, Orsola Solà, Bulet, que ja venien de lluny, etc.; i d'altres de grans i molts de petits arreu de Catalunya.

LA PRODUCCIÓ

La primera premsa que hom usà per a la fabricació del mosaic hidràulic, fou la premsa de balancí, de vegades proveïda de braços verticals que facilitaven la transmissió de la força; era una versió encara més arcaïca que la màquina de volant que apareix en el gravat. Aquestes màquines han romàs fins als nostres dies, i encara n'hi ha que funcionen.

El pas més important en el millorament del sistema de fabricació fou l'aplicació de la premsa hidràulica, que permetia de multiplicar la força manual i de controlar la intensitat de la pressió en totes les rajoles. La gran acceptació d'aquest tipus de màquina ha fet més per a la popularització de l'adjectiu hidràulic aplicat al mosaic, que no pas la mateixa hidraulicitat del ciment que el conforma.

La introducció de les noves energies (vapor, electricitat, motor d'explosió o diesel) alliberarà l'operari de l'esforç físic. La interposició d'acumuladors facilitarà l'optimització energètica. Més endavant, el

Premsa hidràulica preparada per un circuit d'aigua amb acumulador de pressió. És el tipus més corrent dels emprats a Catalunya.

Model de mosaic hidràulic projectat per Lluís Domènech i Montaner que forma part del repertori del catàleg de la casa Escofet Tejera i Cia de Barcelona en 1907.

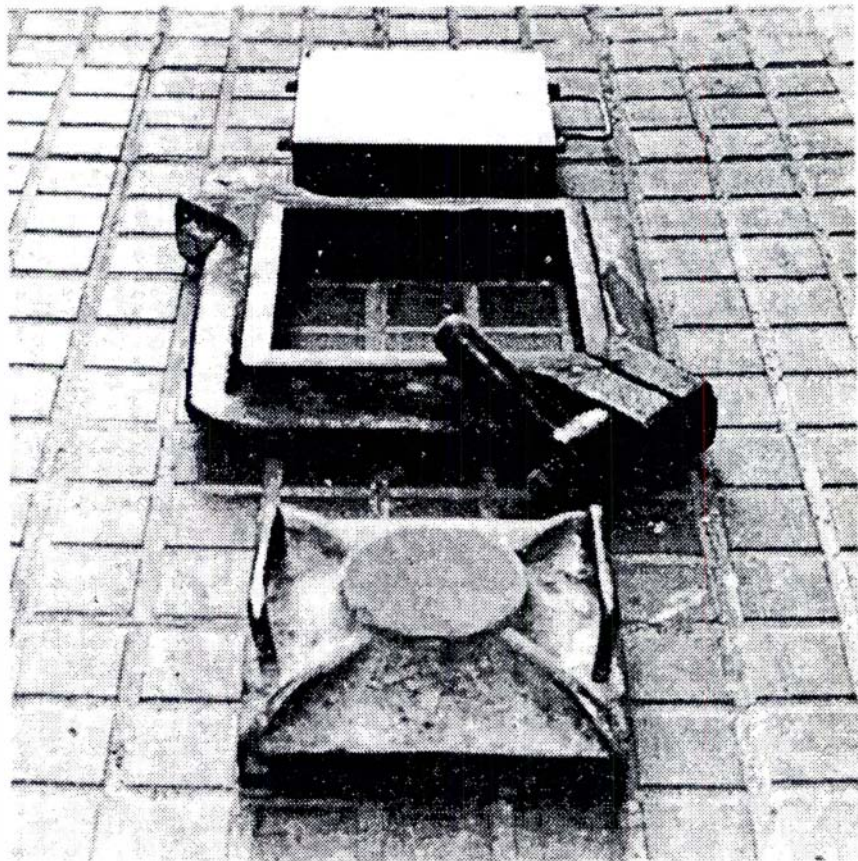
perfeccionament dels circuits hidràulics i els avenços en la construcció de motors permetran de prescindir de l'acumulador.

D'altra banda, cap als anys cinquanta apareixen les primeres proves de l'automatització del procés de fabricació; però les noves màquines, que pretenen de substituir també els coneixements de l'operari, presenten moltes dificultats a l'hora d'adaptar-se a un material que té una forta empremta artesanal. La progressiva implantació del terratzo, molt més adient amb les exigències de la producció industrial, impedirà de comprovar els resultats d'aquests intents d'automatització.

A la dècada dels seixanta, la indústria del mosaic hidràulic sofreix un encallament, i, a continuació, inicia la seva accelerada desaparició.

Quan la producció industrial catalana prengué embranzida a començaments del segle XX, a Barcelona, i a d'altres poblacions que subministraven àmplies àrees geogràfiques, s'instal·laren fàbriques de mosaic hidràulic equipades amb un nombre de premses que oscil·lava entre les cinc i les quinze. En aquestes indústries, el control de producció, i, fins i tot, la divisió del treball, era força notable. A l'operari que fabricava el mosaic no li calia sinó la màquina, i sovint treballava a preu fet. Li servien la matèria prima i li'n retiraven la producció. Tot i amb això, la preparació de l'emmotllat fou sempre un treball manual. Un personatge important, quasi pintoresc, de la indústria del mosaic, era el colorista. Aquest entenia de colors i controlava l'execució de la barreja seca, que servia per a confeccionar la capa fina.

Malgrat tot, les dificultats del transport del producte afavorien la descentralització de les indústries. En alguns casos, hom havia arribat a traslladar la màquina a la mateixa obra on s'havia de col·locar el mosaic. La versatilitat de les premses hidràuliques, que podien instal·lar-se manualment i que es podien anar equipant en funció de l'obtenció de beneficis, féu que el mosaic hidràulic s'imposés com a material de pavimentació, i també propicià, a tota la geografia del país, una munió de petites indústries familiars.

Aquestes indústries, generalment, a més de mosaic fabricaven, amb la mateixa màquina, panot de voreres i rajoles de granit artificial; i -manualment, emmotllant i polint- graons d'escala, motllures i marcs per a façanes, balustres, safareigs, etc. Eren les indústries de la pedra artificial, que consumien, com a primera matèria, grans quantitats de ciment.

ORNAMENTACIÓ I DISSENY

Com ocorre amb tots els primers derivats del ciment, el mosaic hidràulic és un producte que sorgeix com a material d'imitació: imitació d'altres materials (marbre, gresos polícroms, fusta); imitació d'altres paviments (tessellatum, estores perses); imitació d'estils passats (grec, gòtic, català, renaixement italià). Era la pràctica de la indústria naixent, que reproduïa en sèrie antics models artesanals, la imitació d'estils passats en el marc de l'eclecticisme i l'historicisme que imperaven en la societat del canvi de segle.

El caràcter versàtil de la capa superficial del producte facilitava aquesta adaptabilitat, que seria aprofitada també en la producció del mosaic hidràulic d'acord amb els distins estils que estan per arribar: Modernisme, Decò, Noucentisme, etc.

Els fabricants contractaven dibuixants formats en les diverses gramàtiques d'ornamentació d'aquí i de fora, exposades en les successives exposicions universals i locals. El llenguatge gràfic del mosaic hidràulic era el mateix que el del paper, el del teixit o el del ferro forjat. Els catàlegs mantenien, al costat del tipus de moda, aquells que encara tenien sortida, i l'usuari podia exercir la llibertat d'escollir allò que més li agradava.

En el moment modernista, que coincideix amb la plena comercialització del producte, són diversos els artistes notables, dibuixants, arquitectes, que signen els seus propis models. El mosaic hidràulic, acceptat com a tal per la flor i nata cultural i social de l'època, esdevé un material indiscutible.

Un producte que començarà emfasitzant els seus atributs artesanals (ús de la trepa o de la policromia) i que acabarà portant a les últimes conseqüències les seves possibilitats més industrials (augment de les mides de la rajola i tractament superficial monocolor), però que en cada moment, més enllà de mimetismes i historicismes, fins i tot en el camí de cercar-los, el mosaic hidràulic oferirà solucions en les quals el material mostra tota la seva expressivitat genuïna. La seva textura satinada i els seus colors com d'aquarel·la opaca li atorguen, amb les pròpies característiques formals i constitutives, carta de naturalesa entre els millors paviments.

Entre els innumbrables exemples en què el material adquireix aquesta expressivitat, cal esmentar-ne aquells en els quals una especial força creativa porta el producte als seus límits. Aquest seria el cas del paviment de rajoles hexagonals repussades, dissenyat per Antoni Gaudí, o els models dels arquitectes racionalistes que, en forçar-ne les qualitats industrials, ens anuncien ja l'arribada del terratzo.

LA FABRICACIÓ

La fabricació del mosaic hidràulic presenta, dins d'unes pautes generalment acceptades, infinitat de petites variants que són propiciades per la possibilitat de jugar diversos aspectes del procés. Efectivament, la intensitat de la pressió imprimida; la geometria de la peça, el seu gruix i les dimensions de l'amplària; la seva composició química, la dosificació de cada capa i la quantitat d'aigua, són elements interrelacionats que permeten, cadascun d'ells, un marge de variació en funció de la correcció dels altres.

Aquestes característiques, i el fet que el procés d'emmotllament sigui totalment manual, configuren el mosaic hidràulic com un producte de transició entre l'era preindustrial i l'era industrial, és a dir, com un material de construcció entre l'artesanía i la indústria.

En la fabricació, l'operari treballa de cara a la premsa, amb les pastes de color al darrera, les barreges (per al brassatge i per al gros) a un costat, i l'estenedor, a l'altre. Damunt la premsa, i a ma, hi té totes les eines i estris necessaris per al procés de fabricació: la monyeca damunt d'un vidre o d'una rajola vidriada, els pots i pinzells d'olis, les escombretes de neteja, etc.

Les fases del procés són les següents:

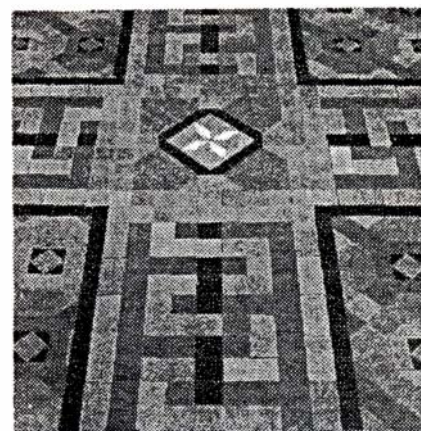
- Es greixa la placa del motlle amb la monyeca.
- S'hi col·loca el quadre del motlle al damunt, ajustant-hi el seu cargol.
- S'hi introdueix la trepa.
- S'hi aboquen els colors amb la cullera (del més clar al més fosc).
- Es sacseja el motlle, o es colpeja amb el puny, per tal que s'hi estengui la pasta de color, i després es retira la trepa.
- S'espargeix el brassatge amb el purgador.
- Es neteja la trepa, mentre el brassatge absorbeix la humitat de la capa fina.
- S'hi aboca el gros amb les mans.
- Es galga el gros amb l'enrasador.
- Es posa el tap del motlle.
- Es netegen el motlle i el banc amb l'escombreta.
- S'arrossega el motlle cap al dessota de la premsa.
- S'acciona la premsa.
- Se'n retira el motlle.
- S'afluixa el cargol del motlle i s'hi extreu el quadre.
- Es neteja l'interior del quadre (de tant en tant s'emprima amb una mica de desencofrant).
- Se'n retira el tap.
- S'estova la rajola amb els dits.
- S'hi treu la rajola.
- Es col·loca la rajola a l'estenedor, que, quan serà ple, es traslladarà al magatzem de cura.

Quan el mosaic no ha de tenir dibuixos geomètrics definits, com en el cas dels marmolejats, jaspiats i dels colors llisos, les operacions realitzades amb la trepa no són necessàries, i el procés se simplifica considerablement.

Si les mides de la rajola sobrepassen els 20 cm, la placa del motlle sol tenir una nansa a cada costat, de manera que l'extracció de la rajola (una de

Opus tesellatum i opus sectile d'una vil·la de Pompeia.

A començament del segle XX, es donaven les condicions perquè el mosaic hidràulic substituís els gresos policroms (foto).

les operacions més delicades del procés) es fa amb l'ajut de la mà, tot ajustant-hi una fusta o una rajola de ceràmica plana per tal d'assegurar el manteniment de la planor del producte en el seu primer temps d'adormiment. Generalment, els estenedors són horitzontals, però hi ha qui els usa de verticals, sobretot en el cas de rajoles petites, perquè sortien més a compte.

El greixatge és fonamental per a desemmotllar bé i també (per això cal fer-ho de pressa) per a protegir el motlle de l'ambient atmosfèric, però cal tenir present que un excés de greix impedeix que el color resultant sigui brillant i, fins i tot, pot arribar a tacar-lo.

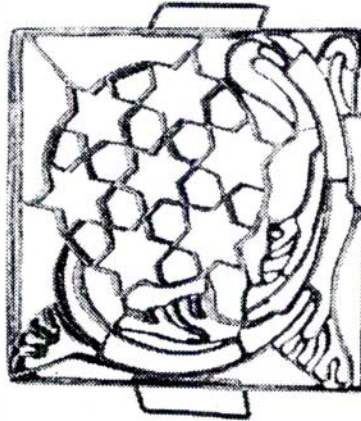
La cura del mosaic hidràulic resulta una altra de les operacions delicades del procés.

La lentitud de l'adormiment requereix unes condicions d'humiditat, temperatura i preservació de l'aire de les quals molts industrials no disposaven. A més, les hores en remull posteriors a la fabricació, la fase d'evaporització següent i el procés d'enduriment, demanaven molt de temps en estoc, i això exigia uns espais de magatzem molt grans. A voltes, el mosaic era engabiat (posat en caixes) i transportat a l'obra quan encara no era sec. De vegades, a l'hora de la col·locació, la guerxa de les rajoles denunciava les males condicions del procés d'enduriment.

LA COL·LOCACIÓ

El mosaic és molt fràgil davant de qualsevol moviment estructural i, si bé la profusió de junts dissimula la fractura, no convé que aquesta sigui massa generalitzada. Es per això que cal evitar-ne la solidaritat amb el suport, la qual cosa serà possible si es fa servir un morter plàstic, no massa fort, de calç per exemple, o bé, sobretot quan s'usa morter de ciment pòrtland, cal estendre prèviament una capa d'arena d'1 a 2 cm. de gruix.

És important, en canvi, que aquest morter sigui solidari amb les rajoles per tal que aquestes no ballin aviat. Això s'aconsegueix tot espargint, damunt del morter de calç, pols de ciment

Trepa de llautó per rajoles de 20 x 20 cm.

L'execució de la mestra és una operació fonamental, prèvia a la col·locació del mosaic hidràulic.

pòrtland abans de col·locar la rajola humida, o bé gregant-lo amb la paleta impregnada de pasta fluïda de ciment. Després, la beurada impedirà qualsevol desplaçament lateral i també acabarà de fixar els cantells inferiors de cada peça, si no ho estaven.

La col·locació del mosaic hidràulic es fa per mitjà de dos procediments principals: a l'estesa (que és el més productiu, emprat pels enrajoladors especialistes) i a truc de maceta (que és la manera d'emmosaicar del paleta, el procediment usat sempre que es tracta de treballs delicats i, pràcticament l'únic que hom fa servir lluny de ciutat). Qualsevol d'ambdós sistemes va precedit de la col·locació de la mestra principal i de les mestres secundàries.

La mestra principal és una filada de rajoles, que es disposa, per exemple, al llarg del passadís quan es tracta d'un pis, a fi d'assegurar la continuïtat dels junts i de les peces en totes les estances. És la base de tota l'operació i cal realitzar-la tenint cura dels nivells i dels escaires generals; de la disposició, si n'hi ha, dels dibuixos i sanefes del paviment acabat; d'estalviar la confecció de peces o del fet que aquestes no resultin massa dificultoses.

Després de la principal, d'acord amb el ritme de treball, caldrà fer una mestra a cada estança. L'execució de les mestres es fa a truc de maceta.

Emmosaicar a truc de maceta consisteix en fixar les rajoles una a una, a base de picar-hi al damunt amb el mànec de la macera unes quantes vegades, tot nivellant-les. Un cordill, disposat perpendicularment a la mestra i fins a la paret, farà de guia cada dues filades, de manera que dos dels quatre costats de cada rajola tinguin la referència immediata del cordill, o de les rajoles ja col·locades anteriorment.

Deia el manual de col·locació de la casa Escofet Tejera i Cia, que cada un dels cops que el paleta donava amb el mànec de la maceta damunt la rajola, era com un clau que la fixava a terra.

És molt important de no trepitjar l'obra col·locada per tal de no somoure les rajoles i de no embrutar els junts. La feina es feia sempre des de l'interior

de l'estança cap a la porta.

Com a mínim han de trans-córrer 24 hores un cop col·locades les rajoles, per a poder procedir a fer la beurada, tot estenent amb una escombra una barreja fluïda de ciment blanc i aigua, de manera que penetri completament dins els junts del mosaic.

La barreja de la beurada la prepara el fabricant de mosaic amb el mateix color, ciment blanc i arena de marbre amb què es feien les rajoles. Després d'abeurar el mosaic, es neteja amb un drap moll i s'hi espargeixen serradures de pi o de pollancre, que es remouen cada dia mentre el paviment encara desprèn humitat. Les serradures no poden ser de cap arbre que no sigui de fusta blanca, perquè podrien tacar el mosaic.

La col·locació a l'estesa ha evolucionat amb el temps, tot cercant l'augment de la productivitat. Els fabricants d'inici de segle aconsellaven d'estendre tongades de morter d'un metre de profunditat a tota l'amplària de l'habitació i, a continuació, després d'espargir la pols de ciment, de disposar totes les peces del tram, amarades, i mullar-les tot seguit per tal que, en picar-les amb una fusta plana (un remolinador, per exemple), sortís la beurada pels junts. Aquesta operació exigeix la col·locació d'un regle que fixi la darrera filada, perquè en picar no es produeixi un desplaçament del material. Cap als anys cinquanta, quan hom col·locava rajoles més grans, els límits de l'operació descrita ja s'havien ampliat molt, de manera que era corrent la realització de tot un pis sencer, per exemple, d'una sola vegada. Aleshores, per tal de suplir les deficiències del procés hom tornava a fer la beurada un cop concloa l'operació del picat.

El fet que les rajoles de mosaic siguin de mides fixes fa que, per a completar l'enrajolat d'una estança, calgui tallar les peces de les vores per a cobrir tota la superfície o per a adaptar-se a un fals escaire. Avui això es possibilita tallant-les amb un disc abrasiu. Fins fa poc s'usaven cizalles mecàniques que tallaven per percussió i, tradicionalment, hom tallava amb un tac que rebia un cop **sec de maceta i trencava la rajola** damunt d'un cabàs d'arena. Després hom podia repassar-les amb el tallantó.

Aleshores, les peces més complicades de fer eren aquelles de peu de bastiment, que precisaven d'un retallat per a encaixar-les; un cop marcada amb el llapis, el paleta recolzava la rajola amb una mà damunt d'un dels caps de la maceta, la qual era fixada a terra xafant el mànec amb el peu, alhora que amb el tallantó (a l'altra mà) anava rosegant la rajola i retallant-ne el dibuix.

El procés de fabricació del terratzo és un procés automatitzat. Les màquines per a produir-lo costen molts diners i usen poca mà d'obra. Per tal que una instal·lació sigui rendible, el volum de la producció ha de ser gran. La fabricació del terratzo exigeix, doncs, poques indústries, però grans i costoses, que empenen poca mà d'obra.

Hi ha molt poques fàbriques de mosaic hidràulic que puguin reorientar el negoci cap a la producció d'aquest nou material. Algunes abandonen la fabricació de mosaic i continuen dedicades a d'altres productes de pedra artificial.

D'altres, familiars gairebé totes, s'orienten cap a l'activitat comercial i encara avui formen part de la xarxa de distribució de revestiments per a la construcció. Però la immensa majoria de les empreses grans i pe-

LA CRISI

Cap als anys seixanta, la indústria catalana del mosaic hidràulic entra en crisi. Un nou material de pavimentació d'interiors, també arribat d'Itàlia, acaba de popularitzar-se: és el terratzo.

Típic mosaic hidràulic.

tites tanquen portes. I les premses són venudes al drapaire.

No tenim encara prou perspectiva per a jutjar quines han estat les causes d'aquesta substitució. La reflexió sobre el clima en el qual es produeix aquest canvi ens explica, però, algunes coses.

Les característiques del boom de la construcció espanyola dels anys seixanta, amb un fort augment de la demanda (una demanda de baixa qualitat), propicien el deteriorament dels processos tradicionals de construcció, alhora que retarden la seva substitució, insinuada ja abans de la guerra.

- La trepa ja feia temps que s'havia deixat d'usar, no només perquè les característiques estètiques havien canviat, sinó sobretot, perquè calia rebaixar costos.

- L'augment de les mides de la rajola, que abaratia el producte i el procés de col·locació, es feia moltes vegades en detriment de la qualitat.

- El gran increment de la demanda, a què la producció havia de fer front, impedia, per man-

ca de capacitat d'emmagatzematge, l'enduriment adequat del producte.

- El mosaic hidràulic, generalment arribava a l'obra en males condicions, guerro i tendre. El producte no era altra cosa que una caricatura d'allò que havia estat.

- Al mateix temps, la destresa dels col·locadors havia minvat. La demanda barata propiciava un producte mal col·locat a l'estesa i sense cura en el tallat de peces.

El terratzo, per la pròpia constitució, era un producte més dur, d'enduriment més ràpid i de planor assegurada. La seva col·locació presentava menys problemes. Si calia, un rebaix posterior in situ arreglava les deficiències de col·locació i deixava un terra perfecte. En qualsevol cas, era un producte susceptible de ser abrillantat immediatament després de ser col·locat, amb uns resultats admirables. Els futurs usuaris, en veure aquell terra, no volien saber res del mosaic hidràulic, de poca presència quan s'acabava de col·locar i que precisava d'un llarg manteniment. L'efecte del terratzo era un ganxo del

Dibuix de Lola Anglada.

promotor de cara a vendre abans d'acabar l'obra.

El temps del mosaic hidràulic ha passat. Aquest material que fou capdavanter de la industrialització, no ha resistit les seves lleis implacables. Avui, més enllà d'utilitzacions historicistes o de rehabilitacions mimètiques, el mosaic hidràulic no té sortida, si no és en la restauració; i la restauració exigeix una indústria de luxe.

El present treball correspon a l'exposició presentada pel Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes tècnics de Barcelona els mesos de gener i febrer de 1985.